

i znaleźć wyraz pozytywistycznej naukowej metodologii, wskazujący na dziejopisarskie innowacji Bobrzyńskiego i jego badawczy eklektyzm, który nie charakteryzował poprzedników Bobrzyńskiego z krakowskiej szkoły historycznej.

Słowa kluczowe: Michał Bobrzyński, polska historiografia XIX wieku, krakowska szkoła historyczna, konserwatyzm, pozytywizm, pesymizm historyczny.

УДК94 334.784(477.41)«18/19»

Жам О.М.,

завідувач науково-дослідного відділу
«Музей хліба» Національного історико-
етнографічного заповідника «Переяслав»

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ ПРО БОРОШНОМЕЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО В МАЄТКАХ ПОЛЬСЬКОГО ШЛЯХЕТСЬКОГО РОДУ ГРАФІВ БРАНИЦЬКИХ

В статті здійснено історіографічний аналіз джерел, в яких згадуються млини польського шляхетського роду Браницьких. У ході аналізу джерельної бази теми дослідження визначено роль Браницьких у піднесенні землеробства, борошномельної промисловості XIX – поч. XX ст. на Київщині. З'ясовано, що розвитку млинарства в маєтках Браницьких сприяли великі земельні угіддя, які давали значні врожаї зернових, і наявність необхідних для їх переробки засобів – млинів (парових, водяних, вітряних, кінних).

Ключові слова: *Браницькі, млини, власник, орендар, маєток, шляхта.*

Графи Браницькі, нащадки великого коронного гетьмана Речі Посполитої Францішека-Ксаверія Браницького та графині Олександри Василівни Браницької, поряд із Потоцькими, Сангушками, Самиренками, Терещенками, Харитоненками та іншими латифундистами були найбільшими земельними магнатами Правобережної України XIX – поч. XX ст. й власниками великої кількості млинів.

В 1774 р. Сейм Польщі ввідав Білу Церкву з навколишніми територіями у володіння королю Станіславу-Августу Понятовському, а той подарував її у вічне володіння К. Браницькому з усім Білоцерківським староством (134 села й

міста Біла Церква й Ставище). З тих пір ця місцевість не виходила з власності роду Браницьких. В 1898 р. укладач путівника по Південно-Західній залізниці П. Андреев писав: «Багаті чорноземні ґрунти, ряд заводів, борошномельних млинів, чувово організоване управління як сільським господарством, так і технічними виробництвами роблять Білоцерківський маєток найбагатшим володінням Південно-Західного краю» [1, с.571]. Після смерті О. Браницької в 1838 р. маєток Біла Церква успадкував її син Владислав Ксаверійович Браницький (1783-1843 рр.). Наступним володарем був Владислав Владиславович Браницький (1826-1884 рр.), наймолодший син Владислава Ксаверійовича. Інший його син, Олександр Владиславович Браницький (1821-1877 рр.), володів маєтком Браницьких в м. Ставищах Київської губернії. На 1860 р. загальний розмір володінь Браницьких складав 206965 дес. землі. Владислав Владиславович Браницький був одружений з княжною Марією Євстафіївною Сапег (1843-1919 рр.), яка після смерті чоловіка в 1884 р. стала офіційною власницею маєтку. Останньою володаркою білоцерківського й ставищанського маєтків була дочка Марії Євстафіївни – Марія Владиславівна Браницька (в заміжжі Бічетте Радзивіл) – після смерті свого чоловіка та двоюрідного брата Владислава Олександровича Браницького (1848-1914), єдиного сина Олександра Владиславовича Браницького [3].

Увагу дослідників привертала генеалогія цього роду, біографії окремих представників, різностороння діяльність членів родини Браницьких, їх роль у соціально-економічному, політичному, культурному розвитку України. Існує чималий науковий доробок, присвячений життєдіяльності роду Браницьких, зокрема, дослідження Є. А. Чернецького [23], В. С. Перерви [13], Н. Й. Романюк [16], Н. Р. Темірової [20], А. Г. Філінюка [25] та ін. Науковці наголошували, що Браницькі виявляли чималу ініціативу у розвитку сільського господарства та переробної промисловості в тому числі й борошномельної. Однак, характеризуючи господарство Браницьких, дослідники

лише побіжно згадували борошномельні млини, наводячи загальні відомості про їх кількісний і видовий склад, орендарів, прибутковість. Самостійно борошномельне виробництво у володіннях Браницьких не розглядалося, чим і обумовлена актуальність обраної теми.

Економічною основою для розвитку млинарства в маєтках Браницьких була власність на великі масиви землі. Так, лише М. Є. Браницька мала 102 495 дес. землі. Її внуку В.О. Браницькому належало 26 305 дес. землі. Друга пол. ХІХ ст. внесла істотні зміни в розвиток маєтків Браницьких. У нових економічних умовах вони зуміли створити прибуткові господарства, які спеціалізувались на товарному виробництві зерна. Головним продуктом поміщицьких господарств були озима пшениця, яка давала високі врожаї. За підрахунками О. Степанишиної до 25 % посівів в господарствах Браницьких на Київщині займала пшениця [19]. Серед інших культур, які вирощувались в господарстві, та займали менші посівні площі: овес, ячмінь, жито, просо. Жито й овес використовувались переважно для внутрішнього споживання (жито споживало місцеве сільське населення, врожай вівса використовувались на потреби кінного заводу с. Янишівка), пшениця та ячмінь надходили у продаж. Хлібні контори Браницьких у Ліоні та Марселі були визначними центрами хліботоргівлі в Європі [12, с.17]. Незважаючи на те, що велика кількість зерна, виробленого в маєтках Браницьких, надходила на експорт, все ж більша його частка залишалася на місцях й йшла на переробку у млини.

Окремі відомості про млини в маєтках Браницьких містяться в фундаментальних монографіях Є. А. Чернецького та В. С. Перерви [13; 22-24]. Дослідники, описуючи господарсько-економічну діяльність маєтків Браницьких, побіжно згадали борошномельні млини, які були у їх складі. На думку авторів, найпоширенішими підприємствами у маєтностях графів були традиційні водяні та вітряні млини, котрі існували практично в кожному селі та приносили чималі прибутки. Великі промислові млини Браницьких досліджувала Н. Й. Романюк. За її

підрахунками, станом на 1913 р., Браницькі мали вісім парових млинів у Київській і Подільській губерніях. М. Є. Браницька володіла п'ятьма паровими млинами у Білій Церкві, селах Фурси, Пугачовка, Щербаки, Трушки Васильківського повіту (три млини здавала в оренду). Не меншою підприємливістю відрізнявся і її онук – В. Браницький. У його маєтностях також діяли млини, зокрема, в містечку Ставище [16]. Важливу роль у розвитку промисловості зокрема, й борошномельної, а також торгівлі, як зазначає Я. М. Мочернюк, відіграла мережа шляхів сполучення [12]. Поміщики охоче підтримували будівництво залізничних гілок у межах своїх маєтностей, безкоштовно надаючи для цього власну землю. У 1876 р. через територію Білоцерківського маєтку пролягла Фастівська гілка Південно-Західної залізниці, побудована графами Браницькими. Найбільше збіжжя з Київської губернії відправляла станція Біла Церква – 3961 тис. пуд., майже вчетверо більше за Київ (1036 тис. пуд.), Бердичів (1002 тис. пуд.) та вдвічі більше за Умань (1797 тис. пуд.). Причому на станції Біла Церква переважав вивіз борошна, обсяг якого становив 2491 тис. пуд. до всіх відправлень [12, с.17-18]. Це є свідченням наявності в даній місцевості великої кількості млинів й значного розвитку борошномельної галузі.

Для поміщицьких господарств вигідним було вирощування зернових культур та закладання власних зернопереробних підприємств – млинів, оскільки аграрний сектор давав необхідну сировину для борошномельної промисловості. Поєднання виробництва сільськогосподарської продукції з її промисловою переробкою забезпечувало власникам отримання сталих прибутків, сприяло кращому фінансуванню господарств.

Чимало інформації про парові млини Браницьких містять документи 574 фонду «Канцелярія старшого фабричного інспектора Київської губернії» Центрального державного історичного архіву в м. Києві: подорожні журнали окружних фабричних інспекторів Київського округу з відомостями про технічний стан млинів, кількість робітників, умови роботи на

підприємствах, «котельний збір», дозвільні документи на установку парових котлів, стан штрафного капіталу і його використання, книги технічного огляду млинарських механізмів, журнали нарад фабричних інспекторів губерній Київського фабричного округу, тимчасове закриття млинів під час технічного обстеження, порядок проведення робіт у святкові й недільні дні, випадки понаднормових робіт, нещасні випадки на млинах, правила виробничої безпеки, щорічні звіти фабричних інспекторів, приписи власникам млинів. В комплексі ці документи дають можливість скласти уявлення про технічні характеристики млинів Браницьких.

Привертає увагу подорожній журнал фабричного інспектора Київської губернії за 1897 р., який містить записи про технічний стан трьох парових млинів графині М. Є. Браницької. Перший знаходився в селі Малі Городища Васильківського повіту. Його орендував Іван Прохоров. Щороку на млині перероблялось 110-120 тис. пуд. пшениці. Жито перероблялося лише зрідка. Пшениця була власної закупки за ціною 75 коп. за пуд. Купувалось зерно за готівковий розрахунок у місцевій економії. З пшениці отримували пшеничне борошно трьох гатунків. Половина борошна збувалася на місці, решта відправлялася залізницею до Києва та Варшаву. В селищі Городище-Пустоварівське Сквирського повіту у графині Є. М. Браницької був ще більш потужній паровий млин, на якому щороку перероблялося по 160 тис. пуд. пшениці, з якої отримували дев'ять гатунків борошна. На підприємстві працювало 36 робітників у дві зміни, по 12 годин кожна. Роботу млина забезпечувало дві парові турбіни потужністю 75 і 25 кінних сил. Помол зерна здійснювався на 10 вальцьових станках. Третій паровий млин графині М. Є. Браницької діяв у селищі Щербакі Васильківського повіту. За потужністю він не поступався попередньому – переробляв до 150 тис. пуд. пшениці на рік, а також до 10 тис. пуд. жита у «розтрусному» відділенні [29, арк. 36-37]. В журналі фабричного інспектора за 1897-1902 рр. містяться відомості, які конкретизують інформацію про вище

згаданий млин. Зокрема, наведено дані про дату будівництва цього млина – 1881 р., губернський номер котла (№ 2260), його потужність (15 атмосфер), орендарів (Соломон Бялік та Соломон Колкерк), найближча залізнична станція, через яку здійснювалася відправка продукції млина (Біла Церква) [33, арк. 165]. У журналі згадується новий, збудований у 1901 р., паровий млин графині М. Є. Браницької в селищі Трушки Васильківського повіту. Його орендував М. М. Нірентштейн [33, арк. 165 зв.]. Також фабричний інспектор згадав паровий млин графа В. О. Браницького в містечку Ставище Тарашанського повіту, збудований в 1896 р. Млин перебував в оренді у О. Яновського. Найближча залізнична станція до млина – Біла Церква. Постійних робітників – 8 осіб. Паровому котлу локомотивної системи присвоєний губернський номер № 1900 [33, арк. 165]. Цей котел пропрацював на млині близько року, після чого граф В. О. Браницький 26 серпня 1897 р. подав клопотання про заміну старого парового котла новим, локомотивної системи «Компаунд» потужністю 16,5 кінних сил, виготовлений в Будапешті на Королівсько-Угорському машинобудівному заводі [31, арк. 197].

Графиня М. Є. Браницька була власницею декількох млинів в Білій Церкві. Вони часто здавалися власницею в оренду. Один із млинів орендував М. Л. Зайденберг. У 1906 р. на ньому було вироблено 88 800 пуд. борошна на суму 75 860 крб. Інший млин-крупорушку М. Є. Браницької орендував А. Д. Бахра. Млин діяв від парової машини потужністю 26 кін. сил. У 1906 р. на млині було вироблено 90 тис. пуд. гречаної крупи на суму 90 тис. крб. [4, с.55-57]. Більше відомостей маємо про млин під назвою «Вальцевая мельница Александра Яковлевича Спектора в Белой-Церкви Киевской губернии». Цей млин був власністю гр. М. Є. Браницької, а О. Я. Спектор його впродовж тривалого часу орендував. У звіті орендаря, надісланого в канцелярію Старшого фабричного інспектора Київської губернії від 3 лютого 1900 р., зазначалось, що відповідно до Циркуляра Старшого фабричного інспектора Київської губернії №1444 від

23.07.1899 р. на млині роботи проводяться на основі нових правил, затверджених на найвищому рівні 20 вересня 1897 р. [32, арк. 31].

Згадки про водяний циліндровий млин на 9 жорнових поставів, розташований в Білій Церкві, наводить В. Г. Мозговий [11, с.184]. Ймовірно, саме він згадується у судовій справі за 1838 р. між О. В. Браницькою та купцями Лакшиним і Пічуліним. Купці звернулися до суду зі скаргою на поміщицю, яка відібрала в них право оренди на два водяні млини, один в Біла Церква, другий – в селищі Шамраївка Сквирського повіту Київської губернії. Ця орендна угода була укладена 15 листопада 1832 р. терміном на 10 років. Окремим пунктом орендної угоди було прописано, що Білоцерківська економія зобов'язується продавати купцям неочищену пшеницю з відтермінуванням оплати терміном від 1 місяця до 1 року. Невдовзі, 8 січня 1832 р., управляючий Білоцерківською економією Домбровський відібрав у купців млини, майно і документи, аргументуючи ці дії несплатою за надану економією пшеницю. Після цього млини були передані в оренду переяславському купцю 3-ї гільдії Борисову. За нетривалий період оренди Лакшин і Пічулін перебудували млини за власний рахунок. О. Браницька запропонувала Лакшину і Пічуліну винагородити їх за ремонт млинів і пообіцяла віддати означені млини їм знову в оренду після того, як закінчиться 10-річний термін оренди у Борисова. Суд вирішив право оренди повернути Лакшину і Пічуліну і зобов'язав О. Браницьку відшкодувати купцям збитки за вимушений простій млина [27, арк. 1-144].

Перехідним типом між водяними та паровими млинами в другій пол. XIX ст. стали паро-водяні млини. Кілька таких млинів було у власності М. Є. Браницької та В. О. Браницького. У М. Є. Браницької невеликий паро-водяний млин був у селищі Острів Васильківського повіту. Його орендував Б. Юровський. У 1906 р. на млині було вироблено 1895 пуд. борошна і дерті. В селищі Щербакі цього ж повіту у графині був великий паро-водяний млин, на якому працював 51 робітник і вироблялось

250 тис. пудів різного борошна на суму 227 625 крб. Два потужні паро-водяні вальцьові млини було в В. О. Браницького, в селищах Пруси та Процьке Васильківського повіту, перший орендував І. Бялік, другий – Ш. Станіславський [4, с. 55-57].

У маєтках Браницьких діяло чимало водяних млинів. Інформація про них містилась в багатьох довідниково-статистичних працях та архівних джерелах. Так, у праці В. Г. Мозгового «Сборник сведений по Киевской губернии», виданій у 1887 р., згадуються вісім великих промислових водяних млинів Браницьких, які діяли в селах Васильківського повіті у 80-х рр. ХІХ ст. Шість із них належало М. Є. Браницькій, два – В. А. Браницькому. В селищі Дулінці у М. Є. Браницької був кам'яний крупчатий млин, побудований в 1869 р. Його постійним орендарем була Гітля Черкаська. На млині перероблялася лише пшениця на п'яти французьких кам'яних жорнах, борошно, просіяне на п'яти ситах, збувалося на місці. Роботу млина забезпечувало троє робітників. В селищі Трушки графині належав кам'яний трьохповерховий циліндровий млин на п'яти жорнових поставах. Перероблялася на млині виключно пшениця, борошно збувалося в Білу Церкву. Постійно обслуговували млин шість робітників, він перебував в оренді у Давида Бика. В одній споруді з млином розмішувалася також маслобійня, причому млин і маслобійня працювали почергово. В селищі Городище з 1880 р. діяв кам'яний циліндровий млин на п'яти жорнових поставах. Він, як і попередній, переробляв лише пшеницю, борошно також збувалося у Білу Церкву. На цьому підприємстві орендаря Сімхи Спектора працювало чотири співробітника. В селищі Острів діяв водяний млин на шести жорнових поставах, де перемелювалося зерно із власних господарств М. Є. Браницької для потреб економії. В селищі Пугачівка у графині був дерев'яний водяний вальцьовий млин, який орендував Іось Лев [11, с.183-184]. З архівних документів відомо, що 8 вересня 1888 р. цей млин повністю згорів від підпалу, вчиненого невідомими особами. Пожежею були нанесені збитки власниці млина

М. Є. Браницькій та орендареві Іосю Леву. Зокрема, згоріло зерно орендаря та млинарів на суму 20 тис. крб. [29, арк. 148]. За кілька років економія побудувала в селі новий кам'яний млин замість згорілого дерев'яного. В селищі Кожанка дерев'яний водяний млин на п'яти жорнових поставах М. Є. Браницької перебував в оренді в Іося Волинського. На млині перероблялось зерно, яке привозили селяни із навколишніх сіл. Два достатньо великі водяні млини належали В.О. Браницькому в селах Синява та Пруси Васильківського повіту. Обидва млини орендував Нахман Бялік. На синявському млині було встановлено шість жорнових поставів: 5 пар – з простих каменів (пісковик), 1 пара – з французького каменю (кремій). На млині в селищі Пруси було встановлено 2 камені французькі, 4 вальцьові станки, 4 шовкові сита, обслуговували млин 12 осіб. Робочі механізми приводили в рух шість наливних колес. Млин існував з 1840 р., переробляв виключно пшеницю. До 20 тис. пудів борошна щороку збували до Києва, Таращі, Білої Церкви та інші міст через станцію Ольшаницю. [11, с.183-184].

За кілька десятків років власність М. Є. Браницької у Васильківському повіті поповнилась на ще сім водяних млинів в селах Пилипчі, Трушки, Глибочка, Шамраївка, Пугачівка, Фурси (2 млини). Млини в селах Городище, Острів розширили виробництво. З цих млинів лише один не був у оренді – водяний вальцьовий млин у селищі Пугачівка. На ньому працювало 16 робітників, щороку вироблялося 142 800 пуд. різного борошна на суму 132 840 крб. [4, с.57]. Відсутність орендарів пов'язувалася з пожежею, яка знищила попереднє приміщення млина в 1888 р. Решта млинів М. Є. Браницької перебувала в оренді. Водяний вальцьовий млин в селищі Шамраївка на р. Роставиця орендувала Гітля Черкаська, яка до цього орендувала крупчатий млин М. Є. Браницької в Дулінці Васильківського повіту. На млині працювало 10 робітників. Дівав він переважно на замовлення, виручка від яких на рік складала близько 90 200 крб. На замовлення працював й водяний жорновий млин в селищі Фурси, який перебував в оренді у

Б. В. Зозулинського. На млині працював 21 робітник. В 1907 р. виручка від замовлень склала лише 1 750 крб. Інший млин М. Є. Браницької в селищі Фурси, який орендувала Г. М. Обидзинська, виробляв за рік 85 тис. пуд. борошна на суму 71 тис. крб. На виробництві постійно було задіяно 12 робітників. Водяний вальцьовий млин в селищі Глибочка орендував Іосіф Ігнатьович Кузнярський. На ньому працювало п'ять робітників, перемелювалося в середньому 60 тис. пуд. зерна щороку. Млин працював від турбіни потужністю 50 кінських сил. Водяний вальцьовий млин в селищі Трушки, з одинадцятьма співробітниками, орендований М. М. Ниренштейном, у 1907 р. виробив 374 33 пуд. борошна й висівок на суму 408 024 крб. 66 коп. Невеликий водяний жорновий млин в селищі Пилипчі Васильківського повіту, на якому працювало всього дві особи, орендував К.Г. Ракович. Водяний жорновий млин М. Є. Браницької в селищі Городище Васильківського повіту, який раніше переробляв лише пшеницю, почав паралельно переробляти й жито. Так, у 1907 р. на млині було вироблено 98 тис. пуд. пшеничного борошна і 56 тис. пуд. житнього [4, с.55-57].

Перерва В. С. перерахував водяні млини О. В. Браницького, які діяли в Тарашанському повіті Київської губернії в 1856-1866 рр., а також зазначив їх середньорічний прибуток. Так, млини в селищах Антонівка і Бесідка щороку давали прибуток в сумі 120 крб.; млин в Брилівці – 200 крб.; у Войнарівці – 60 крб.; в Розумниці – 40 крб.; в Ясенівці – 30 крб. У Ставищах борошномельна галузь приносила поміщикам до 400 крб. щорічного прибутку [13]. Наприкінці ХІХ ст. в Ставищах О. В. Браницький володів чотирма просорувками та вальцьовим млином на р. Гнилий Тікич, на якому працювало вісім чоловік [18, с.1487].

Архівні документи дозволяють відстежити процес розвитку борошномельної галузі та, зокрема, власності графів Браницьких. Один із водяних млинів на один жорновий постав збудований наприкінці ХVІІІ с. на кошти міста, на р. Глибочиці

поблизу м. Таращі, став об'єктом суперечок. Він був збудований на спірній землі, на власність якої претендували міська влада Таращі та економія Браницьких, що знаходилась у Лисовичах Таращанського повіту (за 2 версти від повітового міста). Відомо, що на поч. XIX ст. село належало барону Оггеру, який у 1820 р. продав його графині О. В. Браницькій [14]. З 1838 р. Лисовичі належали В. О. Браницькому та Удільному відомству. На кінець XIX ст. в селі діяло 6 водяних млинів [18, с.1540]. Офіційно млин належав міській управі й щороку приносив місту прибуток на суму 213 крб. 25 коп. Послугами млину спільно користувалися мешканці міста та лисовецькі селяни. Так тривало до 1812 р., коли весняний паводок зніс млин і сильно пошкодив греблю. Браницька заборонила економії відновлювати зруйнований млин і 22 вересня 1830 р. Сенат наказав Таращанській міській думі включити млин із дамбою до міського відомства. Млин відбудували коштом міської думи і здали в оренду на торгах Уширю Рувинському за 160 крб. 20 коп. асигнаціями на рік з 1 червня 1834 р. по 24 жовтня 1836 р. Проте, невдовзі сильний паводок пошкодив млин, його ремонт обійшовся орендареві в 150 крб. і 4 місяці простою [26, арк. 6-20].

Збереглася скарга Лейби Вольфовича Германовського та його сина Янкеля на економію графів Браницьких, причиною якої став водяний дерев'яний двоповерховий млин у Богуславі Канівського повіту на р. Рось. Його Германовські придбали в 1842 р. у вільновідпущеного селянина А. Левченка, який він побудував з дозволу Головної економії В. К. Браницького. За млин Германовські віддали 1 тис. крб., згодом витратили ще 1 тис. крб. на ремонт і добудову. В 1852 р. млин згорів, в результаті чого власникам було нанесено збитків на суму 5 тис. крб. Економія не дозволила Германовським відновлювати млин, тому вони подали скаргу генерал-губернатору І. В. Васильчикову, у відповідь на яку отримали рекомендацію – подати на економію в суд [28, арк. 1-3].

Завдяки роботам підготовленим статистичними губернськими

комітетами, в тому числі Київським, сучасні дослідники мають можливість оперувати кількісними показниками діяльності підприємств, серед яких і млини. Відомості про всі млини (парові, водяні, вітряні, крупорушки, топчаки), які діяли в населених пунктах губернії наприкінці XIX ст. й, зокрема, ті, що були власністю родини Браницьких, представлені у відповідних збірниках. За нашими підрахунками графам Браницьким в межах Київської губернії належало 394 млини (296 – вітряні, 73 – водяні, 9 – топчаки, 21 – крупорушки, 2 – парові), з яких 90 перебували в оренді. Найчастіше орендувалися водяні та вітряні млини [18, с. 198-199].

На окремі відомості про млини Браницьких, які збереглися до нашого часу, зокрема, в селищах Чубинці та Шамраївці Сквирського району, селищі Росава Миронівського району, селищі Бушево (Пруси) Рокитнянського району, селищі Щербакі Білоцерківського району Київської області, натрапляємо на інформаційних сайтах [2; 5; 6; 8; 9; 10; 21].

Інформацію про млини Браницьких містять сайти, присвячені історії окремих населених пунктів Київщини. Так, наприклад, В. Чос, описуючи історію Вільшани, згадав й водяний млин, який тут діяв. Спершу він належав місцевій Успенській церкві. Та після того, як в 1830 р. Вільшану успадкувала О. В. Браницька від В. В. Енгельгарда, млин був відібраний власницькою економією, а потім і судами переданий графам Браницьким [7]. Схожа історія й у водяних млинів селища Мигалка Бородянського району Київської області (раніше Радомисльського повіту Київської губернії). Під час проведення селянської реформи 1861 р. Браницькі відібрали у селян 3 млини (за люстрацією 1789 р. в селі було 5 млинів) [17].

Таким чином, історіографічний аналіз джерел свідчить, що тема борошномельного виробництва в маєтках польського шляхетського роду графів Браницьких займала важливе місце в працях про соціально-економічну діяльність представників привілейованих станів Російської імперії. Разом з тим, комплексного висвітлення досліджувана проблематика в працях

дослідників не мала. Сучасний стан вивчення млинарства в маєтках Браницьких вимагає максимально повного використання усієї сукупності наявних джерел. Для дослідників, що займаються історією роду Браницьких, кожне наявне джерело, через їх малочисельність та недостатню збереженість, набуває ознак унікальності й вимагає спеціальної уваги й аналізу. Значна частина цих джерел, у першу чергу архівних, є неопублікованими, інші розсіяні у рідкісних і малотиражних виданнях. Інформація, що міститься у цих джерелах, таким чином є невідомою широкому загалу. У зв'язку з цим, у багатьох сучасних працях, присвячених Браницьким, не використовується повністю наявний інформаційний потенціал джерел, що знижує їх наукову цінність.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андреев П.Н. Иллюстрированный путеводитель по Юго-Западным Казённым железным дорогам / Андреев Петр Николаевич. – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1898. – 603 с.
2. Архітектурні пам'ятники Київської області // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://ua.igotoworld.com>.
3. Браницькие. Путешествия Историей. История архитектурных памятников, особняков, бывших имений и семей, ими владевших// Електронний ресурс. – Режим доступу: sergekot.com.
4. Весь Юго-Западный край.Справочная книга торгово-промышленных и фабрично-заводских предприятий, административных учреждений и крупного землевладения в губерниях Киевской, Волынской и Подольской. – К.,1907.
5. Ієвлева В. Пустоварівський млин – пам'ятка індустріальної спадщини // Електронний ресурс. – Режим доступу: dspace.nbuv.gov.ua.
6. Київщина туристична – у басейні Роставиці // Електронний ресурс. – Режим доступу: only-maps.ru.
7. Кохана Вільшана. Нова Доба – новини, події, інформація // Електронний ресурс. – Режим доступу: novadoba.com.ua/40479-kokhana-vilshana.
8. Кучеренко М. Акція «Доглянемо пам'ятку», 10 листопада 2017 р. // www.heritage.org.ua.
9. Маленков Р., Година О. Дванадцять маршрутів Київщиною. – К.: Грані-Т, 2008. – 104 с.
10. Мандруючи Рокитнянщиною (село Бушево (Пруси) // Електронний ресурс. – Режим доступу: www.rokitne.info.

11. Мозговой В.Г. Сборник сведений по Киевской губернии и адрес-календарь на 1887 год. – К., 1887. – 340 с.
12. Мочернюк Я.М. Поміщики Київської губернії у торговельно-фінансовому підприємстві (друга половина XIX – початку XX ст.) // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 114 (11). – 460 с. – С.16-19.
13. Перерва В.С. Графи Браницькі: підприємці та меценати/ В. С. Перерва; Білоцерківський інститут економіки та управління, Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2010. – 270 с.: іл.
14. Похилевич Л.И. Сказания о населённых местностях Киевской губернии. – К.: тип. КПЛ., 1864. – 771 с.
15. Романюк Н. Особливості розвитку підприємництва в Київській, Подільській і Волинській губерніях: 1861–1914 рр. / Н. Романюк // Аркасівські читання: Україна в контексті історичного розвитку Східної Європи: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., 17–18 квіт. 2015 р. – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2015. – С. 174–176.
16. Романюк Н.Й. Роль підприємництва в розвитку аграрного сектору економіки Правобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.) / Н.Й. Романюк // Український історичний журнал. – 2013. – № 3. – С. 113-127.
17. Село Мигалки – Пісківська громада // Електронний ресурс. – Режим доступу: piskivska-gromada.gov.ua/s-migalki.
18. Список населенных мест Киевской губернии / Издание Киевского губернского статистического комитета. – К.: Тип. Ивановой, 1900. – 1976 с.
19. Степанишина О.М. Господарство графів Браницьких на Київщині і реформа 1861 р. в їхніх маєтках // Студії з історії України науково-дослідної кафедри історії України в Києві. – К., 1930. – 116 с.
20. Темірова Н. Поміщики України 1861–1917 (соціально-економічна еволюція). – К., 2003. – 380 с.
21. Топ 10 млинів України // Електронний ресурс. – Режим доступу: live.sk.ua/top-10-mlniv-ukrajnyu.
22. Чернецький Є.А. Браницькі герба Корчак. – Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2003. – 132 с.
23. Чернецький Є.А. Історія Білої Церкви: події, постаті, життя. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2012. — 448 с.: іл.
24. Чернецький Є.А. Старожитні часи на Пороссі. – Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2003. – 422 с.
25. Філінок А.Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації: монографія / А. Г. Філінок. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 728 с.
26. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – ф.442, оп.66, спр.371, арк. 6-20.
27. Там само, ф.442, оп.147, спр.426, арк.1-144.

28. Там само, ф.442, оп.168, спр.77, арк. 1-3.
29. Там само, ф.442, оп.541, спр.2, арк. 148.
30. Там само, ф.574, оп.1, спр.64, арк.36-37.
31. Там само, ф.574, оп.1, спр.101, арк.197.
32. Там само, ф.574, оп.1, спр.336, арк.31.
33. Там само, ф.574, оп.1, спр.353, арк.165.

Zham O. HISTORIOGRAPHIC ANALYSIS OF SOURCES OF SOURCING MANUFACTURE IN THE MALAYSIA OF THE POLISH SWIMMING POOL OF THE BROADCASTED GRAPHICS.

The article deals with the historiographical analysis of sources, which mention the mills of the Polish noble family Branicki. In the course of analysis of the source base of the research theme, the role of Branicki in the rise of agriculture, the mill industry in the nineteenth and early XIX – was determined XX centuries in the Kyiv region. It was clarified that the development of minarestry in the villages of Branicki was facilitated by large land plots, which yielded significant cereal crops, and the availability of the necessary tools for their processing – mills (steam, water, wind, horse).

Key words: Branches, mills, owner, tenant, author, research.

Żam O. HISTORIOGRAFICZNA ANALIZA ŹRÓDEŁ PRODUKCJI MĄKI W POSIADŁOŚCI POLSKIEGO SZLACHECKIEGO RODU HRABIA BRANICKICH

W artykule zrobiono historiograficzną analizę źródeł, w których wymieniono młyny polskiej rodziny szlacheckiej Branickich. W toku analizy źródeł tematu badawczego ustalono rolę Branickich w rozwoju rolnictwa, przemysłu młynarskiego w XIX – początku XX wieku na Kijowszczyźnie. Stwierdzono, że rozwój młynarstwa w majątkach Branickich był ułatwiony dzięki dużym latyfundiom rolniczym, które przyniosły znaczne plony zbóż oraz dostępność do ich niezbędnych zasobów przetwarzania - młynów.

Słowa kluczowe: Branicki, młyny, właściciel, najemca, autor, badania.